

Kulturális-közéleti havilap, harminckilencedik évfolyam

2012 augusztus Esszé

Rényi András: Piedesztálok évada

Parti Nagy Lajos emlékezetes magyar szobormeséje szerint József Attila és Károlyi Mihály – hatalmi szóval elmozdításra ítélt – bronzfigurái *önszántukból* kelnek útra, sétálnak ki a Kossuth térről, és távoznak rezignáltan a nemzet nyilvános emlékezetéből. Talán azért is adódott oly magától értődően a *lelépés* költői képe, mert a két – életnagyság közeli – figurát mindkét szobrász eleve emelvény nélkül, úgyszólván közvetlenül a járókelők szintjére komponálta. Marton László hosszú karú költője vézna térdei között úgy játszik magába merülten a kalapjával, mint aki bármely pillanatban föltápászkodhat a kőről, hogy hanyagul odavetett kabátját magára terítve odébbálljon. Varga Imre óvatosan sétabotjára támaszkodó, balját zsebre dugó szikár öregurának még ennyi sem kellett volna ahhoz, hogy ama hajnali órán sutytyomban kicsoszogjon a parlamenti ívek alól, és eltűnjön a ködben.

Függetlenül attól, hogy személy szerint egyik szobrot sem kedvelem – mindkettőt közhelyesnek, Marton Lászlóét arányaiban is elhibázottnak, epigonnak és szájbarágósnak érzem –, a térről való utólagos kiszekírozásukban nem lehet nem a mai neofita politikai jobboldal önkényes és szűkkeblű emlékezetpolitikai akciózását látni. Akkor is, ha a *József Attila-emléknek* bizonyára jót tesz majd, ha a rakodópart egy a Dunához közelebb eső kövére ülhet, amelyről akár az elúszó dinnyehéjak is látszanak. Mert hát nem egy sután installált szobor esztétikai korrekciójáról van szó, hanem a *helycsinálásról*: a húsz méterrel a folyó fölött, zöld pázsit közepén, állépcsőkön ücsörgő költőtől gróf Andrássy Gyula grandiózus (12 méter magas) neobarokk lovas szobra számára kell azt visszafoglalni. És hiába talált Varga Imre a Marton Lászlóénál kulturáltabb megoldást a maga *Károlyija* téri pozicionálására, az ilyesmi mit sem számít, ha neki – a köztársaság első elnökének – a mai döntéshozók szerint nincs helye a jobboldali állameszmény genealógiájában, és a terepet Tisza István 17 méter magas monumentumának – egy a dicső harmincas évekből való igazi szobrászi szörnyszülöttnek – kell majd átengednie. Jönnek vissza a piedesztálok.

Néhány éve Gerő András írt monográfiát a Kossuth tér történetéről – a hangsúlyt arra a szimbolikus politikai szerepre téve, amelyet a Steindl-palota és környezete az elmúlt bő évszázad magyar történetében játszott. Elemzése szerint a téren architektonikus és urbanisztikai okokból négy olyan pont adódott, ahol kellő hangsúllyal lehetett szimbolikus jeleket elhelyezni: az épület északi és déli oldalában (a legutóbbi időkig a *Károlyi-* és a *József Attila-szobor* helyén), ill. a főbejárat előtti tér északi és déli végében (a *Kossuth-szoborcsoport* és *Rákóczi* lovas szobra helyén). Az évtizedek során – többé-kevésbé híven követve a nagy történelmi korszakváltásokat – nyolc különböző rendszerfüggő (kvázi szakrális-politikai) szoborkompozíció, illetve alkalmi dekoráció váltotta egymást e pontokon. Közülük most három megint visszatér egykori helyére.

A kiszorítási új fordulója főképp annak fényében érdekes, hogy a 89-es rendszerváltás volt az első, amelynek során érintetlenül maradtak a tér alakos emlékművei. Akkor úgy tűnt, hogy csökken az efféle szimbolikus emlékhelyek kisajátításának tétje – nem függetlenül a rendszerváltás alapvetően nyugatos, modernizációs érzületétől. Húsz éve még azt hittük, hogy a nemzeti identitásképzést és közösségegyesítést szolgáló alakos emlékművek archaizmusának egyszer és mindenkorra vége. A *Károlyi-* és a *József Attila-émlék* is a hőskultusz e régimódi paradigmájának végelgyengüléséről tudósított – e figurák talán azért is maradhattak a helyükön, mert *e/ve* lelépőben voltak a politikai jelentést kölcsönző piedesztál magaslatáról. A közvélemény többsége amúgy sem támogatta a közterek felforgatását, és bár 1989 után a kommunista diktatúra legmarkánsabb nyilvános jelképeit eltávolították a közterekről, jellegzetes posztmodern gesztussal nem lerombolták, hanem a budatétényi szobortemető ironikus heterotópiájába helyezték át őket.

Most viszont úgy tűnik, hogy a 2010-zel hatalomra került jobboldali kurzus e tekintetben is paradigmát vált: a „fülkeforradalom” új történelmi cezúraként való igazolásának érdekében a szimbolikus politika e legódivatúbb eszközéhez is kész visszanyúlni. Mi egyéb indokolná a Kossuth tér hetven évvel ezelőtti állapotának visszaállítását a nemzeti *grandeur*-t és *gloire*-t megjelenítő „ércnél maradóbb” szoborkolosszusokkal, mint az Alaptörvénybe foglalt új revizionista időszámítás *térisítésének*, az örökkévalóságot megcélzó rögzítésének reménytelenül idejétmúlt (és már eddig is többször illuzórikusnak bizonyult) igénye? Nem tudunk az újabb kori Európa történetében ehhez fogható döntésről – amikor szobrászi/művészi tekintetben jelentéktelen, rég elfeledett emlékműveket csak azért öntenek-faragnak újra, állítanak fel és lepleznek le ünnepélyesen, hogy meg nem történtté tegyenek mindent, ami hosszú távollétük során a téren és persze az országban nagyon is megtörtént.

Ebben az (egyébként ideológiai alapvetését illetően zavaros és kifejtetlen, jellemző módon arccal-névvel senki által nem vállalt/képviselet) önkényes emlékezetpolitikai döntésben nemcsak az a feltűnő, hogy mennyire nem vesz tudomást a nemzeti identitás és a történelmi emlékezet kérdéseiről a világban ma folyó filozófiai és társadalomtudományi gondolkodás eredményeiről, de az is, hogy mennyire elavult és dilettáns művészetszmény testesül meg benne. A látványos visszaterés a harmincas évek ókonzervatív államművészeti emlékeihez nemcsak az 1944 óta eltelt évtizedek politikai-társadalmi fejleményeit szeretné kiiktatni a hagyomány idejéből, hanem e korszak művészettörténetét is. Pedig e tekintetben még az amúgy nem épp merész Varga Imrétől is tanulhattak volna ezt-azt. Az ő hatvanas-hetvenes évekbeli emlékműplasztikája jó példája volt annak, hogy miként lehetett az állami reprezentáció, illetve a politikai emlékművek iránti régi vágású hivatali igényeket összhangba hozni a modern szobrászat önértelmezésével és akkor „korszerű” fogásaival.

Nincs információm arról, hogy az emlékműfeladataira rendszerint igen körültekintően felkészülő Varga Imre a hetvenes évek elején/közepén milyen mélységig kutatta ki, illetve vette tekintetbe, hogy felállítandó *Károlyija* épp a Zala György által 1934-ben (Orbán Antallal és Foerk Ernővel közösen) felállított neobarokk *Tisza István-monumentum* helyére kerül majd. Az 1945 után lerombolt Tisza-émlék annak az ellenforradalmi kurzusnak volt egyik fontos emlékpontja, amely a meggyilkolt miniszterelnökben a Nagy-Magyarország-gondolat politikai mártírját tisztelte. Ezt fejezte ki a korszak irredenta kurzusművészetére oly jellemző szimbolika is: a díszmagyarba öltözött, erős karjait maga előtt elszántan összefonó, szigorú tekintetű államférfiú csaknem ötméteres délceg tartású alakját két oldalról egy-egy sokalakos csoport – balján magvetők és földművesek, jobbán az Áldozatkészséget megtestesítő hős katona és az őt búcsúztató Munka és Tudomány allegóriái – kísérték. Közöttük, mintegy a főalak háttérében 10 méter magas, vaskos dór sarokszlopos kőemelvényen kígyóval viaskodó hatalmas megsebzett oroszán magasodott. Az egész ormótlan építmény mintegy két méter magas talapzaton emelkedett –

összmagassága így elérte a budapesti köztereken kiemelkedő szoborméretnek számító 17 méteres magasságot.

Közismert, hogy Tiszát aznap ölték meg, amikor Budapesten győzött az őszirozsás forradalom, amely Károlyit előbb miniszterelnökké, majd az újonnan kikiáltott magyar köztársaság első elnökévé emelte. A *Károlyi-émlék* helyszínének kiválasztása annyiban bizonyosan szimbolikus értékű volt, hogy a „vörös gróf” a marxista közfelfogásban épp Tisza István és az általa képviselt monarchista nacionalizmus megvesztegethetetlen politikai-szellemi ellenpontjaként kanonizálódott. Ha a nagyúri Magyarország nagy hatalmú háborús miniszterelnöke egykor a Parlament oldalában kapott helyet, akkor indokoltnak tűnhetett, hogy a köztársaság első embere, a polgári progressziót vezető és a baloldallal végig szimpatizáló pacifista is oda kerüljön – sőt épp az ő helyét foglalja el a Kossuth tér palimpszesztjén.

Mindenesetre utólag könnyen keletkezhet az a benyomás, hogy Varga a *Károlyin* számos ponton Zala és Foerk negyven évvel korábbi szobrászi megoldásait is igyekezett célzatosan ellenpontoszni. A legfeltűnőbb a főalak és a mögötte magasodó szimbolikus építészeti tagozat viszonya, amely mindkét esetben az 1:3-as arányhoz közelít – noha abszolút értelemben a Tisza-émlék két és félszer nagyobb a Károlyinál. Nem ismeretlen megoldás az emlékműplasztikában, hogy a főalakot egy különálló, de hangsúlyos plasztikai motívum kíséri, amely hol allegorikus alakok, hol absztrakt jelek formájában mintegy explicite utal azon magasztos eszmékre, értékekre, ügyekre stb., amelyek képviselőtéért a protagonista méltóvá vált az utókor tartós emlékezetére. Az alattomos kígyóval nemes vadként mindhalálíg küzdő oroszán 1937-ben a Trianonban csonkolt nemzet szupremáciaigényének erkölcsi igazát volt hivatva Tisza István életműve legfőbb örökségeként szimbolizálni – a gyilkosa fegyverével bátran szembenéző férfiú elszánt tekintete és az élethalálharcát vívó nemzet allegóriája a komor, tragikus pátoasz hangütésével a személyes sors és a nemzet sorsának azonosságát, a hős államférfi és a hősi nemzet küzdelmének *egylényegűségét* mondotta ki és hirdette fennen – két méter magas brutális alapzaton felmagasodva.

Ehhez képest Varga törékeny, magányos Károlyi-figurája idegenül áll(t) a fölébe magasodó felemás építészeti ívek alatt. Az össze nem érő és síkban is elcsúsztatott gotizáló pilaszterek a Tisza-féle pillérlábazat négy, kannelúrás sarokoszlopának robusztus plasztikai teltségéhez képest szubtilis jelnek tűnhettek. De itt nincs szó figura és architektúra tengelyes szimmetriájáról sem. A figura eleve alacsony, széles krepidómán áll, amely alig kétlépcsőnyire emelkedik el a közpark járószintjétől – láttuk, hiányzik alóla az emlékművek hagyományosan kötelező architektonikus járuléka, a píedesztál. Ahelyett, hogy a tradíció értelmében szobortalapzatában „gyökerezne”, mintegy ellép attól. Szép plasztikai metonímia: a posztamens architektúrája ahelyett, hogy hőssé emelné a kisembert, fölébe magasodik. Nem alátámasztja, hanem ránehezedik. Alapzat, figura és háttérmotívum e viszonyrendje a Károlyin tisztán plasztikailag épp az ellenkezőjét állította tehát, mint a *Tisza-émlékmű*: a hősnek az „ügyyel” való meghasonlásáról, a történelmi/parlamenti szereptől való távolságtartásáról, államférfiúi énje reflektáltságáról tanúskodott.

Nem vitás, hogy ez a *Károlyi-émlék* az érett Kádár-korszak „hivatalos” emlékműplasztikájának volt egyik reprezentánsa. Kádár uralkodásának csúcsán, 1975-ben – Károlyi születésének 100. évfordulóján – állították fel, nem csoda, hogy minden porcikáján magán viseli megbízója kimondott és ki nem mondott elvárásait. Varga közismerten a Kádár-korszak „udvari” művésze volt, aki a hatvanas évek végétől épp a hatalmi reprezentációhoz leginkább kötődő emlékmű műfajában alapozta meg szakmai hírnevét. Nevéhez kötődik a „deheroizálás” – az 1956 utáni államszocializmus merőben új legitimációs igényeit szolgáló – szobrászi poétikájának kidolgozása és népszerűvé tétele.

Elég csak egyetlen, ám annál jellegzetesebb politikai emlékművére, az 1974-ben felállított mohácsi *Leninre* hivatkozni. Ezen az azóta szintén lebontott, de igen népszerű munkán az életnagyságú, realiztikus Lenin-figura hanyagul zsebre dugott kézzel, szórakozottan, arcán hamiskás mosollyal lépkedett lefelé egy széles lépcsőn, miközben a háta mögött külön póznán hatalmas propagandaszólv fesztett, rajta a szovjet vezér monumentálisra növelt, jelkép tömörségű dekoratív profilképével. A mű a „közülünk való” hétköznapi ember személyességét a monumentális propaganda személytelenségével és elidegenedettséggel konfrontálta – ennek fő eszköze pedig a klasszikus posztamens eliminálása, a szobor terének, a figura és a tárgyi környezet kapcsolatának enyhén *pop-artos* átrendezése volt. Konkrétan: a lépcsőt Varga dekoratív architektúrából a piedesztál pótlékává tette, tényleges átjárást teremtve a befogadó köznapi járószintje és az emelvény „ideális” magaslata között. E „természetes” közlekedőút lépett az idealizáló emelvény emelkedettsége helyébe, mintegy megszüntetve, de legalábbis relativizálva azt az eszmei-plasztikai távolságot, amely a történelmi léptékű hős és hétköznapi közönsége között minden affirmatív hatalmi reprezentációban szükségképpen létrejön. Az új paradigma emlékműve nem fosztja meg jelentőségétől a figurát, csupán áttételesebbé teszi viszonyát a héroszi szerephez: *elrejt* a piedesztált, hogy mindazt, ami indokolná, mintegy kívülről, kerülő úton, elidegenített kulisszaként rendelje hozzá.

Végtére is a Kádár-rendszer legitimációs stratégiájának kulcskérdéséről van szó. Kádár úgy akart szakítani a terror, a szektásság és a dogmatizmus politikájával, hogy eközben a szocializmus és az egypárti berendezkedés folytonossága ne kérdőjeleződjön meg, Rákosi kommunista diktatúráját az 1956 utáni pártideológia *személyi kultuszként* eufemizálta. Kádár hosszú uralkodásán vörös fonálként húzódott végig Hruscsov figyelmeztetése az SZKP XX. kongresszusán elmondott híres beszédéből: *„a marxizmus–leninizmus számára megengedhetetlen és idegen bárkinek a külön kiemelése, felsőbbrendű emberré változtatása, olyan természetfölötti tulajdonságokkal való felruházása, amelyek már-már istenné teszik*”. Már az 1957-es pártértekezleten is az olyan kommunisták vezetőjeként lépett fel, akik „nem »különös« emberek, csak többet vállalnak, és ha teljesítik, szolgálatukat végzik”. Kádár egészen 1989-ben bekövetkezett haláláig elhárított minden az ő személyének kultikus tiszteletére, misztifikálására irányuló kísérletet, és az állami rituálékban is csak a szükséges minimumig vett részt. Mindez aligha magyarázható pusztán a pártvezető puritán ízlésével és tartózkodó személyiségével. Inkább arról van szó, hogy Kádár felismerte: a sztalinizmussal való szakítást a leghatásosabban épp a hatalom agresszív reprezentációjának elutasításával lehet reprezentálni. A szerénység kulisszáinak takarásában jótékony félhomály borult a szovjet típusú struktúra és az egyszemélyes kézi vezérlés lényegi változatlanságára. Ez a nem túl ördögös pírstratégia fényesen bevált: Kádár népszerűségének növekedéséhez jelentős mértékben hozzájárult a szerénységről és közvetlenségről különösebb manipulatív ügyeskedés nélkül is kialakuló általános képzet.

Varga politikai emlékműplasztikája a hatvanas évek végétől azt a dilemmát tematizálta tehát, amely a Kádár személyét legitimáló stratégiát is uralta: a nyilvános személy privát arcát, a történelmi szerep és a mindennapi én viszonyának komplexitását és konfliktusosságát. A pártvezéri szerep ezekben úgy jelent meg, mint az elhivatottság *kényszere*, mint *sors*, amely nemcsak nagyvá teheti, de meg is kínozhatja azt, akire rázuhan. A mohácsi *Lenin* e kételyek feloldásának pozitív, derűs példája volt: annak az „egyszerű embernek” az apoteózis, aki laza természetességgel hagyja maga mögött a politikai kultusz elidegenedett jelvilágát és tér meg „övéihez” a mindennapokba. A *Károlyi-szobor* a Parlament melletti parkban a kurzusnak ugyanezt a hivatalos rangra emelt konfliktusát jelenítette meg, legfeljebb komorabb regiszterben. Akár a mohácsi *Lenin*, anno a Duna-parti *Károlyi* is közvetve Kádár emlékművei voltak – az ő történelmi szerepjátékának szolgáltak mintául és egyben történelmi igazolásul.

Mindez két évtizeddel a Kádár-rendszer bukása után akár érvként is szolgálhatna utólagos elbontásukhoz. De nem annak szánom – ellenkezőleg. Mert az új emlékmű-paradigma, függetlenül a konkrét tartalmaktól és igényektől, amelyeknek meg akart felelni, becsempészett valamit a köztudatba, amire ma ismét szükségünk lehet: a tudást a piedesztálok természetéről. *Károlyi a rendszerváltás után új értelmet kapott: a republikánus gondolkodás legfőbb köztéri képviselőjévé avanszált. Erre Varga játéka tette alkalmassá.*

Még a múlt évezred utolsó éveiben írtam egy nagyobb tanulmányt Varga Imre egy későbbi munkájáról, a valamikor a Vérmező sarkán állott *Kun Béla-csoport*ról, amelyben azt az álláspontot képviseltem, hogy Kun mint a hömpölygő „nép” fölébe magasodó, a történelmi irányt mutató néptribun felmagasztalása 1985-ben már a megrendelő pártközpont számára is olyan politikai képtelenségnek számított, amelyet csak a késő kádári hatalmi struktúra korrupszája, haszonélvezőinek elvtelensége és a rendszer tehetetlenségi nyomtatéka juttathatott el a megvalósulásig. A roppant művelt és vérprofi Varga, magyaráztam akkoriban, tökéletesen tisztában volt a párt konzervatív balosai által kieroszakolt feladat anakronisztikus és abszurd mivoltával, de nem adta vissza a feladatot. Inkább paródiába fordította át: miközben ezerrel dübörgött Gorbacsov peresztrojkája és mindenki észlelte, hogy a Kádár-rendszer is recseg-ropog, vitathatatlan tehetséggel és (nem kevésbé vitathatatlan cinizmussal és amoralitással) a Sztalin-szobor óta a legnagyobb igényű (!) kommunista politikai emlékművet emelte Budapesten. Mindenekelőtt visszahozta a „vezér és népe” sokalakos típusát és vele a posztamens kivételesen fontos motívumát – Kun Béla groteszken ágáló figuráját egy paraván mögé rejtett, ócska deszkából özszerótt dülöngélő konstrukcióra emelte, amelyet a nézők – a budapesti autósok és járókelők százezrei – praktikusán csak hátulról láthattak, ahonnan semmi sem rejtette el az emelvény légvárszerűségét, alkalmiságát és ideiglenességét. Kun Bélát *erről az emelvényről* nem lett volna érdemes ledönteni. Varga arcátlan ellenemlékművét ezért is kár volt elbontani a Vérmezőről – amit ugyanis manapság ott képviselne, az nem a kommunista eszme érvényessége, inkább az a tanulság, hogy a „történelmi igazságnak” és az azt megtestesítő politikai vezéregyéniségnek csak az ideiglenessége érdemi meg, hogy „ércnél maradóbb” formában is megörökíttessék.

Károlyi és József Attila a Kossuth téren csaknem negyven évig álldogáltak és üldögéltek úgy a helyükön, mint akik nem feltétlenül tartanak igényt ceremóniális tiszteletre az idők végezetéig – mint akik bármikor távozhatnak. Parti Nagy Lajos a figuráknak e bronzba öntött szabadságát vette észre és költötte tovább – imigyen módosítva a mesei zárlatot: „...*de meg nem haltak*”. Hogy most csakugyan átadták helyüket, új piedesztálok évada látszik közelegni: olyanoké, melyekről a protagonistákat, ha az idő úgy akarja, féltő, megint csak ledönteni lehet majd.

Tetszik

Egy embernek tetszik. Legyél Te az első ismerőseid közül!

Kapcsolódó írások:

1. **Rényi András: A magatartáskritikus (P. Szűcs Juliannáról)** Afféle captatio benevolentiae-vel kell indítanom, noha tisztában vagyok vele, mennyire...
2. **DEMJÁN SÁNDOR, ESTERHÁZY PÉTER, SÁRKÄZY TAMÁS, BÁLINT ANDRÁS, RÉNYI ANDRÁS : Öten a Prima Primissimáról** DEMJÁN SÁNDOR, ESTERHÁZY PÉTER, SÁRKÄZY TAMÁS, BÁLINT ANDRÁS, RÉNYI...
3. **Nyerges András: Trianonstop** Sejtteni lehetett, hogy a június véget nem érő trianonozás...
4. **“Ez a lövészárk-politika középtávon katasztrófa felé viszi az országot” Dávid**

Ibolya a Fapados Szalonban Moderátor Pikó András , hozzászólók Kende Péter, Hont András, Domány András, Bauer Tamás, Váradi Júlia "Ez a lövészárk-politika középtávon katasztrófa felé viszi az országot"...

Cimkék: Rényi András